

Kalmus, V. (1999). Väärtused Eesti aabitsais käesoleval sajandil. J. Mikk (toim), *Väärtuskasvatus õppekirjanduses* (lk-d 23–37). Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakonna väljaanne nr 8.

VÄÄRTUSED EESTI AABITSAIS KÄESOLEVAL SAJANDIL

Veronika Kalmus

Abstract

The representation of values in Estonian ABC-books, published between 1900 and 1997, is examined in the context of societal transformations. Two theoretical value axes – traditional-modernist-postmodern values and individualist-collectivist values – were applied in the analysis. Grounded theory analysis and pragmatics were used as initial models to develop a semiquantitative method for the analysis of values in ABC-books. Preliminary value categories were reached through open coding of the text, and, in some exceptional cases, of illustrations. Both explicatures and implicatures were taken into consideration. During the next phase of coding, preliminary codes were compared with value indicators developed by S. Schwartz (1990, 1996) and R. Inglehart (1990, 1995, 1997). On the principle of semantic proximity, all codes were associated with theoretical value clusters.

There are three main findings. (1) Modernisation of values is clearly observable. In the ABC-books of the 1990s, postmodern values gain in the relative importance. (2) It was found that Estonian primers convey collectivist rather than individualist values. It is also apparent that in the ABC-books of the 1990s, slightly more attention is paid to individualist values than in previous decades. (3) No significant differences between ABC-books in Estonian and their temporal counterparts in Russian can be found. Evaluation of the results is provided, and some options in the education of values (particularly in terms of individualism-collectivism) are discussed.

Sissejuhatus

Eelmises artiklis lühidalt kirjeldatud fenomenoloogiast ja teadmiste sotsioloogiast lähtudes ei vaatle ma oma uurimistöös aabitsaid või teisi kooliõpikuid pelgalt õppevahenditena: ma ei ürita anda hinnanguid õpikute kvaliteedile, loetavusele, arusaadavusele jne. Sotsioloogina püüan ma kooliõpikuid näha osana ühiskonnast ja kultuurist ning analüüsida neid kui mingi epohhi jäädvustust ja peegeldust. Viivi Luik on ühes intervjuus öelnud: "... aabitsad väljendavad ajajärgu vaimu samuti nagu mood või arhitektuur. Aabitsad kujundavad tulevikku ja just selle tõttu võib nendest tulevikus leida hämmastavaid teateid mineviku kohta" (vt Leht 1992). Seda mõtet arendades ning sama kujundit kasutades tahaksin ma rõhutada, et mingi ajaloolise perioodi moodi või arhitektuuri tervikuna kirjeldades ei räägi me üldjuhul konkreetsetest moeloojatest või arhitektidest, pigem käsitleme neid nähtusi kui ühiskonna kollektiivset loomingut. Sellest tulenevalt olen seisukohal, et analüüsides pikema ajaperioodi vältel ilmunud aabitsaid, ei ole tarvidust pöörata tähelepanu konkreetsetele autoritele. Õpikute autorid väljendavad ühiskonnaliikmete poolt jagatud arusaamu, tõekspidamisi ja enesestmõistetavusi ning sotsiaalselt heakskiidetud väärtusi, mida kollektiivselt peetakse järeltuleva põlvkonna jaoks olulisteks. Iga aabits on oma olemuselt ühiskondliku loominguga ilming ning ühtlasi ühiskondlike väärtushinnangute kujundaja. Seetõttu ei tule siinesitatavat aabitsaanalüüsi mõista kui konkreetsete autorite vastu suunatud kriitikat, vaid kui ühiskonnaanalüüsi ja ühiskonnakriitika osa.

Teoreetiline ja empiiriline taust

Lõppeval sajandil on Eesti ühiskonnas aset leidnud mitmesugused muutused. Ühelt poolt oleme olnud tunnistajaks moderniseerumisprotsessile: traditsiooniline talupoeglik elulaad on järk-järgult asendunud linnastuvale industriaalühiskonnale omase eluviisiga. Teiselt poolt on järsud poliitilised muutused tinginud ühiskonnas valitsevate vaadete teisenemist, avaldades ühtlasi mõju moderniseerumisprotsessile (sekulariseerumine e ilmalikustumine, linnastumine jne kiirenesid oluliselt pärast Nõukogude võimu kehtestamist). Eeldatavasti on nimetatud protsessid peegeldunud ka hariduses – õppekavades, õpikute sisus jne.

Ühiskondlike muutuste hindamisel on olulisteks *kultuuriindikaatoriteks* väärtused ja teised kesksed ideed (Rosengren 1997: 21). Seetõttu kasutatakse sotsiaalsete muutuste kirjeldamiseks mitmesuguseid teoreetilisi väärtustelgi, sealhulgas eelmises artiklis tutvustatud traditsiooniliste-modernistlike-postmodernistlike väärtuste skaalat (Inglehart 1997) ning individualismi-kollektivismi dimensiooni. Mitmed võrdlevad väärtusuurimused on aidanud heita pilku Eesti asendile nende telgede suhtes. R. Inglehart'i andmetel (1997) asetus Eesti 1990ndate alguses kõige modernistlikumate ühiskondade leeri – defitsiidiväärtusi hinnati enam kui postmodernistlike-postmaterialistlike väärtusi, suurt tähelepanu pöörditi poliitikale, riigi vastutusele jne. Hilisemad uurimused näitavad siiski, et üleminekuperioodil (1991-1995) on Eestis suurenenud postmaterialistlike väärtuste (vaba aja veetmine, sõbrad jne) osatähtsus (Lauristin & Vihalemm 1997: 255). Individualismi-kollektivismi mõistes kuulus Eesti S. Schwartzi poolt 1990ndate alguses läbi viidud uurimuste põhjal sügavalt kollektivistlike ühiskondade kilda (Schwartz 1994). Mitmes hilisemas uurimuses täheldatakse kollektivismi-sündroomi nõrgenemist (Lauristin & Vihalemm 1997) või madalat kollektivismi määra (Realo & Allik 1999, Kants & Realo 1999). Demograafilised faktorid nagu linnastumine ja väikesed perekonnad ning rahvuslik autostereotüüp (“eestlane kui äärmuslik individualist”) kõnelevad Eestist kui pigem mitte-kollektivistlikust ühiskonnast (Realo 1998). Seega on Eesti asend individualismi-kollektivismi kaardil küllaltki ebaselge, ühtlasi puuduvad andmed varasemate ajajärgude kohta.

Eeldatavasti pakuvad kooliõpikud, sh aabitsad, lisateavet sotsiaalselt heakskiidetud väärtuste osas. Käesoleva uurimuse eesmärgiks oli analüüsida Eestis sel sajandil ilmunud aabitsaid nii traditsiooniliste-modernistlike-postmodernistlike väärtuste kui individualismi-kollektivismi lõikes ning püüda leida vastust küsimusele, mil määral sobituvad tulemused meie ühiskonnas aset leidnud muutustega.

Valim ja meetod

Uurimuse valimi moodustavad 11 eestikeelset ja 3 venekeelset aabitsat, mis on ilmunud Eestis ajavahemikul 1907-1997 (vt Lisa 1 ning tabelid 1-2; “V” tähistab venekeelset aabitsat). Valimi koostamisel lähtusin järgmistest põhimõtetest: (1) aabits

peab olema kümnendi “populaarseim”, levinuim ja tüüpilisim (esindatud suurima kordustrukide ja eksemplaride arvuga, ilmunud esmakordselt või peamiselt antud kümnendil); (2) võimaluse korral valitakse kümnendi keskel ilmunud (kordus)trükk.

Kodeerisin nii aabitsateksti kui –piltide kaudu edasiantavaid väärtusi. Sealjuures lähtusin mitmetest *põhistatud teooria* (Strauss 1987) ja *pragmaatika* (Blakemore 1992) printsiipidest. Põhistatud teooria meetodil toimuva kvalitatiivse tekstianalüüsi põhimõtteid on tutvustatud eelmises artiklis. Pragmatilise analüüsi printsiipide rakendamine tähendas antud juhul nii *eksplitsiitsete*, sõnaselgete väärtusmõistete (nt viisakus, ilu) kui ka mitmesuguste *implikatsioonide* (väärtusi sümboliseerivate mõistete, loo moraali, illustratsioonidel väärtustatu jne) arvessevõtmist.

Väärtuste kodeerimine toimus kahes etapis. Esimese etapi, nn *avatud kodeerimise* käigus andsin kõikidele aabitsatekstis esinevatele väärtustele neile sobivaima koodi, nimetades seda esialgseks kategooriaks. Teisel etapil ehk “*telgkodeerimisel*” võrdlesin oma esialgseid kategooriaid S. Schwartz’i (1990, 1996) ja R. Inglehart’i (1990, 1995, 1997) poolt välja töötatud väärtusmõistete ja –kategooriatega. Kokkulangevuse või sisulise läheduse põhimõttel liitsin esialgsed, analüüsi käigus esilekerkinud kategooriad, nimetatud teoreetikute poolt välja töötatud väärtusklastritega (milleks olid eelmises artiklis kirjeldatud individualistlikud ja kollektivistlikud motivatsioonilised eesmärgid (Schwartz’i indiviiditasandi väärtusklastrid) ning traditsiooniliste, modernistlike ja postmodernistlike väärtuste grupid). Näiteks paigutasin esilekerkinud väärtuse “peremehelikkus” *Võimu* kategooriasse, väärtuse “korrallikkus” *Konformismi* kategooriasse, väärtuse “ennastsalgavalt vapper” *Heatahtlikkuse* kategooriasse jne.

Pärast kõikide väärtuste kokkulugemist (individualismi-kollektivismi teljele paigutasid 963 väärtust ning traditsiooniliste-modernistlike-postmodernistlike väärtuste teljele 410 väärtust) oli võimalik välja arvutada väärtusklastrite suhteline esinemissagedus aabitsates. Traditsiooniliste, modernistlike ja postmodernistlike väärtuste suhteline sagedus (väljendatuna protsentides) on toodud tabelis 1, vastavate üksikväärtuste esinemissagedused tabelis 3 (kaldkirjas väärtused ei ole Inglehart’i poolt välja töötatud, vaid kerkisid esile avatud kodeerimise käigus). Schwartz’i motivatsiooniliste eesmärkide paremaks esitamiseks (tabel 2) kasutasin järgmist

skeemi: “+++” tähistab antud aabitsas väga sageli esinevaid väärtusi, mille suhteline sagedus on vähemalt 10% ning absoluutne sagedus on vähemalt 3; “++” tähistab suhteliselt sageli esinevaid väärtusi (suhteline sagedus 5-9% ning absoluutne sagedus vähemalt 2); “+” osutab vähesagedastele väärtustele ning “-“ tähistab antud aabitsas mitteesinevaid väärtusi.

Tulemused

Saadud tulemuste põhjal on võimalik sõnastada 3 teesi.

1. Käesoleva sajandi jooksul on eesti aabitsates aset leidnud väärtuste moderniseerumine, 1990ndate aastate aabitsates on suurenenud postmodernistlike väärtuste osatähtsus.
2. Kogu sajandi vältel on eesti aabitsates domineerinud kollektivistlikud väärtused.
3. Eesti- ja venekeelsete aabitsate vahel ei ole võimalik leida olulisi erinevusi.

Nüüd kõigest järgemööda lähemalt.

Esimene tees – väärtuste moderniseerumine

Teesi kinnitab asjaolu, et sajandi alguses (aastatel 1907-1922) domineerivad aabitsates selgelt traditsioonilised väärtused – eeskätt Jumala ja religiooni olulisus, töö tähtsus, vanemate austamine ning kuulekus. Traditsiooniliste väärtuste osatähtsus ületab sel perioodil kõigis vaadeldud aabitsates 70% (vt tabel 1). Väärtuste moderniseerumisest saab rääkida alates 1920ndate aastate teisest poolest, mil modernistlike väärtuste osatähtsus ületab esmakordselt traditsiooniliste väärtuste sageduse. Traditsiooniliste väärtuste osakaalu vähenemisel on olulist rolli mänginud sekulariseerumine ehk ilmalikustumine (meenutagem siinjuures, et Eesti Vabariigi seadusandlusega oli kirik riigist lahutatud ning pärast 1923. aasta rahvahääletust toimus koolides osavõtt usuõpetuse tundidest vabatahtlikkuse alusel (Õispuu 1989: 101)). Religiooni ja Jumala tähtsus esineb väärtusena viimast korda (ja väga vähesel määral) 1935. aasta aabitsas (vt tabel 3).

Modernistlike väärtuste hulgas omavad esimese Eesti Vabariigi perioodil suurt kaalu materialistlikud defitsiidiväärtused (raha, toit, uued asjad), aga ka vastutus.

Nõukogude aja aabitsates lisanduvad majanduskasv ja tehnoloogia, raha ja jõukuse tähtsust enam ei rõhutata. 1970ndate – 1980ndate aastate aabitsad on mõnevõrra “traditsioonilisemad”, seda tingituna töö tähtsuse ja kuulekuse rõhutamisest.

Moderniseerumise kõrgpunkt avaldub 1995. aasta aabitsas, milles enim väärtustatakse jõukust ja mugavat elu, samal ajal kui traditsiooniliste väärtuste osakaal on langenud miinimumini.

1990ndate aastate aabitsates võib märgata postmodernistlike väärtuste osatähtsuse suurenemist. 1995. aasta aabitsas leiavad rõhutamist avatud maailm ja reisimine, 1996. aastal ilmunud venekeelses aabitsas pälvib tähelepanu sõltumatus, 1997. aasta aabitsas tõstetakse esile vaimseid väärtusi, sõprade tähtsust ning loodushoidu. Traditsioonilistest väärtustest esinevad 90ndate aabitsates kõige sagedamini töö tähtsus (1996, 1997), perekonna tähtsus (1995, 1997) ning kuulekus (1997).

Seega võib öelda, et aabitsad peegeldavad võrdlemisi adekvaatselt moderniseerumisprotsessi, mõju on avaldanud ka (globaalne) postmoderniseerumine. Traditsioonilised väärtused ei ole siiski kuhugi kadunud: neist püsivaimana tuleb esile tõsta töö tähtsust, mis on ilmselt üks peamisi eesti kultuuridominante. Tuleb märkida, et väärtuste moderniseerumist on mõjutanud ka poliitilis-ideoloogilised muutused - “enesestmõistetavalt” ei esine nõukogude aabitsates religiooniga seonduvaid väärtusi, 1995. aasta varakapitalistlikus aabitsas pälvivad tähelepanu jõukus ja mugav elu jne.

Teine tees – kollektivistlik aabitsakultuur

Teesi pooltargumendiks on ennekõike fakt, et kollektivistlikele ühiskondadele omased motivatsioonilised eesmärgid – *Konformism*, *Heatahtlikkus* ja *Traditsioonid* – esinevad kõikides aabitsates märksa sagedamini kui individualistlikku tüüpi ühiskondadele iseloomulikud *Iseseisvus* ja *Stimulatsioon*. Nimetatud mustris ei ole märgata suuri kõrvalekaldeid (vt tabel 2). Sooviksin siiski pöörata tähelepanu mõnele olulisele detailile.

1990ndate aastate aabitsates asetatakse pisut suuremat rõhku individualistlikele motivatsioonilistele eesmärkidele: 1997. aasta aabitsas rõhutatakse *Iseseisvust* (üksikväärtustena vabadust, sõltumatust ja loomingulisust), 1996. aasta venekeelses aabitsas esinevad suhteliselt sageli *Iseseisvus* ja *Saavutamine*, 1995. aasta aabits paistab silma *Võimu* (avaldub jõukuses) väärtustamise poolest. Sellele võrdluseks tasub märkida, et nõukogudeaegsetes aabitsates kohtame individualistliku motivatsioonilise eesmärgina suhteliselt sageli *Stimulatsiooni* (väärtusi nagu julgus ja huvitav elu), samal ajal kui – ilmselt tulenevana ajastu ideoloogilisest atmosfäärist – ei esine nendes aabitsates kordagi väärtused loomingulisus, vabadus, oma eesmärkide valimine.

Tuleb märkida, et individualistlikest motivatsioonilistest eesmärkidest esineb aabitsates kõige sagedamini *Hedonism*. Tõenäoliselt tuleneb see suure osas aabitsa eripärast: väärtusi nagu lõbu, rõõmus ja õnn peetakse lihtsalt aabitsalugejatele eakohasteks. Ometi tuleb mainida, et kõige vanemad aabitsad on pisut vähem rõõmsad: hedonistlikke väärtusi on aastatel 1907-1922 ilmunud aabitsates alla 10%.

Kollektivistlikest motivatsioonilistest eesmärkidest on kõige stabiilsemalt esindatud *Konformism*, kusjuures enim väärtustatakse virkust, kuulekust ja viisakust. Ka see asjaolu tuleneb ilmselt paljuski aabitsa eripärast: aabitsalugemise eas lapsi tuleb sotsialiseerida alluma ühiskonnas levinud käitumisnormidele. Huvitav on märkida, et võrdlemisi traditsiooniline konformistlik väärtus – vanemate ja eakate austamine – esineb ühtaegu nii enamikus sajandi algupoole aabitsatest kui ka sotsialistlikust vaimust kantud 70ndate aastate aabitsas. Viimases antakse seda väärtust edasi nii vanasõna (“Hallpead austa, kulupead kummarda”) kui ka vastloodud normlause (“Oktoobrilapsed austavad vanemaid inimesi”) vahendusel. *Traditsioonid* (väärtused nagu alandlikkus, traditsioonide austamine jne) leiavad motivatsioonilise eesmärgina enim rõhutamist sajandi alguses – nimetatud asjaolu annab taas tunnistust väärtuste moderniseerumisest. Väärrib tähelepanu, et *Heatahtlikkust* (abivalmidust, lahkust jne) ei väärtusta ainsana 1995. aasta aabits, mis on ühtlasi kõige “individualistlikum” aabits valimis. Kõigis ülejäänud aabitsates esinevad *Heatahtlikkusega* seonduvad väärtused väga sageli.

Universaalsed väärtused esinevad peaaegu kõikides aabitsates väga sageli.

Universaalsete väärtuste hulgas domineerivad niisugused üksikväärtused, mis võivad põhimõtteliselt teenida ühtaegu nii indiviidi kui kollektiivi huve, nt ilu ja teised esteetilised väärtused, tarkus ja teised vaimsed väärtused ning õppimine.

Kollektivistliku aabitsakultuuri tõlgenduse pakuksin välja järgnevalt. Ühelt poolt on see sündroom seletatav aabitsa kui haridusmeediumi eripäraga: esimeste õpikute ülesandeks on sotsialiseerida lapsi eluks kollektiivis kõige laiemas tähenduses. Teiselt poolt väljendavad aabitsad ühiskonna- ehk makrotasandi kultuurisündroomi – sotsiaalselt jagatud väärtuste ja tõekspidamiste kogumit, mis võib üle elada mitmed põlvkondade vahetused. Võiks öelda, et kollektivistlike väärtuste ülekaal eesti aabitsates on nn “kultuurilise *Super-Ego*” väljenduseks – me eeldame, et teised ühiskonnaliikmed ootavad meilt niisuguste väärtuste kandmist ja edasiandmist. Samas on eestlaste käitumist indiviidi tasandil pikka aega mõjutanud individualistlikud motivatsioonilised eesmärgid – pean siinkohal silmas nt oma kodu, peremehetunde, eraomandi jne väärtustamist. Individualistlike väärtuste osatähtsuse mõningane suurenemine 1990ndate aastate aabitsates näitab, et seniajani indiviidi tasandil eksisteerinud väärtused leiavad üha rohkem tunnustamist sotsiaalsel tasandil - “kultuuriline *Ego*” saab osaks “kultuurilisest *Super-Ego*’st”. Ilmselt on see protsess seostatav 90ndate aastate ühiskondlike muutustega (üleminekuga turumajandusele, nõukogude kollektivistliku mentaliteedi hääbumisega ning leegitsevate rahvustunnete hilisema jahtumisega).

Kolmas tees – eesti- ja venekeelsete aabitsate omavaheline sarnasus

Siinkohal väärrib ennekõike rõhutamist see, et tavaarusaam venelastest kui eestlastega võrreldes suurematest kollektivistidest ei leidnud vaadeldud aabitsate varal kinnitust: kollektivistlikud motivatsioonilised eesmärgid domineerivad ühtviisi nii eesti- kui venekeelsetes aabitsates. Ka traditsiooniliste, modernistlike ja postmodernistlike väärtuste osas ei ole venekeelsete aabitsate puhul märgata üldisest arengumustrist kõrvalekaldumist: näiteks on 1922. aastal ilmunud venekeelne aabits väga sarnane sajandialguse eesti aabitsatega, 1938. aasta *Bukvar* sarnaneb 30ndatel välja töötatud Käisi aabitsaga (valimis 1944. aasta väljaanne), ka 1996. aasta venekeelne ning 1997.

aasta eestikeelne aabits on teineteisega väga sarnased. See asjaolu võib olla seletatav eestlaste ja Eestis elavate venelaste ühise kultuuriruumiga, aga ka eesti- ja venekeelse õppemeedia vahel aset leidnud (võib-olla vastastikuste) mõjutustega.

Hinnangud ja järeldused

Väärtuste moderniseerumine on kahtlemata loomulik kultuuriline protsess ning ajaga kaasaskäimine tuleb igasuguste õppevahendite puhul kanda pigem plusspoolele. Omaette küsimus on selles, kuidas kiiresti saab pidada väärtuste kiiret mugandamist ideoloogilise surve tingimustes (pean siinkohal silmas mõnede traditsiooniliste väärtuste põlu alla seadmist Nõukogude korra kehtestamisel, aga ka kohati liigset mammonakultust ning heatahtlikkuse ja sotsiaalse hoolivuse puudumist meie 90ndate ebaküpse kapitalismi taktikepi all). Seevastu postmodernistlike väärtuste (nt vaimsete väärtuste, sõprade tähtsuse, sõltumatuse, loodushoiu jne) osatähtsuse kasvu 90ndate aastate aabitsates võib lugeda igati positiivseks nähtuseks.

Plusspoolele tuleb kanda ka eesti- ja venekeelsete aabitsate sarnasus väärtuselises plaanis, kuna eestlastega jagatud väärtused on muulaste integratsiooni üheks vajalikuks tingimuseks (vt ka Vihalemm & Lauristin 1997: 296, Kalmus 1998: 331).

Mõnevõrra raskem on anda hinnangut individualistlikele ja kollektivistlikele väärtustele ning praegustele arengutendentsidele selles vallas. On üsna selge, et kaldumine ülimesse kollektivismi või äärmuslikku individualismi on ebasoovitav. Psühholoog H. Triandis (1993) on veendunud, et rängad meie-gruppide vahelised konfliktid nagu etnilised puhastused ja sõjad tulenevad äärmuslikust kollektivismist. Kollektivistlike ühiskondade miinuseks tuleb lugeda ka korrupsiooni ning majanduslikku mahajäämust (Triandis *et al.* 1988: 328). Vastukaaluks väidab Triandis, et üha kasvav kuritegevus, kodutus, stress ning enesetappude, südameinfarktide jne arv, aga ka perekonna nõrgenemine koos laste hoolitussejätmise või kuritarvitamisega, mis leiab aset enamikes individualistlikes maades, on tõenäoliselt seotud ekstreemsete, nartsissistlike individualismi vormidega, mis on esile kerkinud sellistes heaoluriikides nagu Suurbritannia ja USA (Triandis *et al.* 1988: 326, Triandis 1993: 162). Selle olukorra kirjeldamiseks kasutab Triandis

õnnestunud metafoori: nimelt soovitab ta mõelda kollektivismist kui veest ning individualismist kui jääst. Kui ühiskonna temperatuur muutub, tekib jääd juurde või jääb vähemaks. Kuna individualism ja kollektivism ei ole teineteist välistavad nähtused, on meil alati teatud määralt vett ning teatud osa jääd. Ometi on tulevikuperspektiiv selle metafoori kohaselt hirmuäratav: kuna üleminek kollektivismilt individualismile toimub paljudes maades kiirenevas tempos, ähvardab meie planeeti uus jääaeg! (Triandis 1993: 173-174)

Lisaksin siia, et Eesti kui väikese rahvusriigi puhul on individualismi-kollektivismi küsimus veelgi keerulisem, kujutades endast kahe teraga mõõka. Ühelt poolt on teatud kollektivismi elemendid (nt ühtekuulumistunne, traditsioonide austamine jne) väikerahva säilimise seisukohast ülimalt olulised. Teisest küljest seisab Eesti ühiskond silmitsi ülesandega integreerida rahvusvähemused. Mitmed psühholoogilised eksperimendid (nt Earley 1989) on näidanud, et meie- ja teistegrupi vaheline erinevus on individualistide jaoks vähem tähtis kui kollektivistide jaoks. Järelikult on integratsiooniprotsess mitmekultuurilises ühiskonnas tõenäoliselt edukam siis, kui ühiskonnas tervikuna tunnustatakse individualistlikke väärtusi, sealhulgas indiviidi isiklike saavutusi, tema sotsiaalset staatust, ega pöörata ülemäärast tähelepanu inimese kuulumisele mingisse (rahvus)gruppi. Kui need kaks vastandlikku argumenti kokku võtta, saab teha vaid ühe järelduse: soovitavaim lõppresultaat saavutatakse tõenäoliselt juhul, kui valida välja nii individualismi kui kollektivismi parimad elemendid. Näiteks propageerib kommunitarianistlik õpetus (esindaja A. Etzioni) indiviidi autonoomia ja sotsiaalse kohustumise ühendamist (vt Kagitçibasi 1997: 7-8). Selle ettepanekuga kooskõlas olen arvamusel, et soovitavateks motivatsioonilisteks eesmärkideks on *Iseseisvus* ja *Stimulatsioon* (seonduvad indiviidi autonoomiaga) individualismi poole pealt ning *Heatahtlikkus* (seonduv sotsiaalse kohustumisega) kollektivismi poole pealt. Võib öelda, et enamik üksikväärtusi nendes kategooriates on kaugel potentsiaalselt kahjulikest äärmustest. Siiski arvan, et tõenäoliselt kõige tähtsam on *universaalsete* väärtuste kultiveerimine, kuna väärtused nagu tarkus, sallivus, sisemine harmoonia ja maailm täis ilu võivad üheaegselt teenida nii indiviidi kui grupi huve, samal ajal kui niisugused väärtused nagu võrdsus, sotsiaalne õiglus, keskkonnakaitse ja rahu maailmas teenivad peamiselt meie-grupist suurema kollektiivi huve (vt Schwartz 1990: 141). Võin lõpetada teatava

rahuldustundega: universaalsed väärtused esinevad peaaegu kõikides uuritud aabitsates väga sageli.

Tabel 1. Traditsiooniliste, modernistlike ja postmodernistlike väärtuste suhtelised esinemissagedused protsentides

Aasta	1907	1914	1922 V	1927	1935	1938 V	1944	1955	1965	1974	1985	1995	1996 V	1997
TRADITSIOONILISED	83.3	72.5	71.4	42.0	30.6	48.5	50.0	42.8	29.2	61.8	60.0	13.3	42.9	48.3
MODERNISTLIKUD	5.6	21.7	14.3	44.0	61.1	36.4	36.4	53.6	50.0	23.6	20.0	60.0	14.3	13.8
POSTMODERNISTLIKUD	11.1	5.8	14.3	14.0	8.3	15.1	13.6	3.6	20.8	14.6	20.0	26.7	42.9	37.9

Tabel 2. S. Schwartz'i väärtusklastrid (individualistlikud ja kollektivistlikud motivatsioonilised eesmärgid)

Aasta	1907	1914	1922 V	1927	1935	1938 V	1944	1955	1965	1974	1985	1995	1996 V	1997
ISESEISVUS	-	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-	++	++
STIMULATSIOON	-	-	-	++	-	+	+	+	+	++	+	+	+	+
HEDONISM	+	++	+	+++	++	+++	+++	++	++	+++	+++	+++	+	+++
SAAVUTAMINE	+	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-	++	+
VÕIM	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	-	+++	-	-
TURVALISUS	-	++	++	+	+	++	+++	+++	+++	++	++	+	++	+
KONFORMISM	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
TRADITSIOONID	+++	++	+++	+	+	++	+	+	+	++	-	-	++	+
HEATAHTLIKKUS	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	-	+++	+++
UNIVERSALISM	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	++	+++	+++

Tabel 3. Traditsiooniliste, modernistlike ja postmodernistlike väärtuste esinemissagedused aabitsates

Aasta	1907	1914	1922 V	1927	1935	1938 V	1944	1955	1965	1974	1985	1995	1996 V	1997
Traditsioonilised kokku, sh:	15	50	5	21	11	16	11	12	7	34	6	2	6	14
Religiooni ja Jumala tähtsus	10	15		6	2									
Rahvuslik uhkus		1												
Kuulekus	1	4	1	7	3	4	1	1	1	3	2			4
Töö tähtsus		13	1	1		8	3	11	2	23	2		3	4
Perekonna tähtsus	1	2		2	1	1	1		1			1		4
Palju lapsi										1		1		
<i>Kodu</i>		3		2		1	2		2	1	2		1	1
<i>Eelmiste põlvede kogemused</i>					1					1				
<i>Vanemate jälgedes käimine</i>										1				
Vanemate austamine	1	6		2	1	1								
Respekt autoriteedi suhtes, aukartus		1		1			1							
<i>Leib (leivavili)</i>	1	3	2		2		3		1	3			1	
<i>Traditsioonide austamine</i>	1	2	1		1	1				1			1	1
Modernistlikud kokku, sh:	1	15	1	22	22	12	8	15	12	13	2	9	2	4
Raha, (kuld), jõukus, mugav elu	1	4		4	5	1	2					5		1
Stabiilne majandus, majanduskasv								2		1				
Sotsiaalne kord		2											1	
<i>Äri</i>														1
<i>Uued asjad</i>				2	4	1		3	3	2				
<i>Toit, täis kõht</i>		6		12	5	5	2	5	5	2	1			1
Raske töö; vabrikutöö						2	1		1	2		1	1	
Tehnoloogia						1		1	2			1		
Teadus		1										1		
Naine (perekond) vajab lapsi; väike laps					1	1				1	1			1
Laps vajab mõlemaid vanemaid		2												
Riigi autoriteet (ja vastutus)							1							
Kokkuhoid				1				1		1				
Vastutus			1	2	5	1	2	3	1	3				
<i>Ratsionaalne käitumine, ettevaatlikkus</i>				1	2					1		1		
Postmodernistlikud kokku, sh:	2	4	1	7	3	5	3	1	5	8	2	4	6	11
Sõprade tähtsus				1	1	1	3	1	1	3			1	3
Sõbralik ühiskond													1	
<i>Tervis</i>		2				1					1	1		
Iseseisvus, sõltumatus				1					1	1			3	1
Vabadus			1		1	2							1	1
Sallivus	1	1		1										
Kujutlusvõime														1
Ökoloogia, loodushoid														2
<i>Avatud maailm, reisimine</i>										1		3		
<i>Vaimsed väärtused</i>	1	1		4	1	1			3	3	1			3
Kõik kokku	18	69	7	50	36	33	22	28	24	55	10	15	14	29

Valim

- 1907: Busch, August.** *Kuke-aabits*. 6. tr. Tallinn: A. Busch. 40 lk.
- 1914: Peterson, Ernst.** *Eesti laste Aabits ja esimese aasta Lugemise raamat kodu ja kooli jaoks*. 3. tr. Tallinn: Eesti=kubermangu kooliõpetajate Wastastikku Abiandmise Seltsi kirjastus. 109 lk.
- 1922: Troitski, N.N.** *Russkaja azbuka. Tštenije i pismo (s udarenijami) po novoi orfografii*. Revel: F. Wasserman. 70 lk.
- 1927: Tamman, Voldemar.** *Huvitaja. I. Aabits ja alglugemik I õppeaasta jaoks*. 2. tr. Tartu: V. Tamman. 156 lk.
- 1935: Kallak, J., Murdmaa, E., Nurmik, M., Oro, J., Parijõgi, J., Puusepp, Fr.** *Elav Sõna. I. Aabits ja I. õppeaasta lugemik*. Ill. N. Mey. 3. tr. Tartu: Kool. 173 lk.
- 1938: Pšenitšnikova, F., Hildebrand, E. (toim.)** *Bukvar*. Ill. B. Korolev. Tallinn: Vene Õpetajate Keskliit Eestis. 123+(1) lk.
- 1944: Käis, Johannes.** *Esimesed vaod. Aabits*. 9. tr. Tallinn: RK Pedagoogiline Kirjandus. 52 lk.
- 1955: Alttoa, Leida, Raigna, Helle.** *Aabits*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 123 lk.
- 1965: Alttoa, Leida, Raigna, Helle.** *Aabits*. Tallinn: Eesti Raamat. 127 lk.
- 1974: Eisen, Loreida.** *Aabits*. Ill. Ü. Meister. Tallinn: Valgus. 143 lk.
- 1985: Kivi, Lilian, Roosleht, Milvi.** *Aabits*. Ill. Ü. Meister. Tallinn: Valgus. 127 lk.
- 1995: Mürsepp, Mare, Viisimaa, Peeter.** *Hubert teeb aabitsat ehk Hiirepoegade seiklused laias ilmas*. 2. tr. Tallinn: Koolibri. 96 lk.
- 1996: Matsina, A., Parol, N., Goretski, V.** *Azbuka*. Ill. N. Litvinova. 2. täiend. ja parand. tr. Tallinn: Koolibri. 104 lk.
- 1997: Kivi, Lilian, Roosleht, Milvi.** *Aabits*. Ill. Kaie Lilleorg. Tallinn: Koolibri. 112 lk.

Kasutatud kirjandus

- Blakemore, D.** 1992. *Understanding Utterances. An Introduction to Pragmatics.* Blackwell, Oxford & Cambridge, USA.
- Earley, P.C.** 1989. "Social loafing and collectivism: A comparison of the United States and the People's Republic of China", *Administrative Science Quarterly*, 34, 565-581.
- Inglehart, R.** 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society.* Princeton University Press.
- Inglehart, R.** 1995. "Changing Values, Economic Development and Political Change", *International Social Science Journal*, 145, 379-404.
- Inglehart, R.** 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kagitçibasi, C.** 1997. "Individualism and Collectivism", in: J.W. Berry, M.H. Segall & C. Kagitçibasi (Eds.) *Handbook of Cross-Cultural Psychology, Vol. 3: Social Behaviour and Applications.* Allyn & Bacon, Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore. 1-49.
- Kalmus, V.** 1998. "Varjatud õppekava eesti ja vene aabitsates", *Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele.* Projekti *Mitte-eesti noorte integratsioon Eesti ühiskonnas* väljaanne (VERA II), Tartu. 321-333.
- Kants, L., Realo, A.** 1999. "Meta-level collectivism in Estonia and Finland", in: A. Realo "Individualism and Collectivism: An Exploration of Individual and Cultural Differences", *Dissertationes Psychologicae Universitatis Tartuensis*, 6, Tartu University Press.
- Lauristin, M., Vihalemm, T.** 1997. "Changing Value Systems: Civilizational Shift and Local Differences", in: M. Lauristin and P. Vihalemm (Eds.) *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition.* Tartu University Press. 243-263.
- Leht, V.** 1992. "Uus aabits Viivi Luigelt ja Epp-Maria Kokamäelt", *Õpetajate Leht*, 1.08.
- Realo, A.** 1998. "Collectivism in an Individualist Culture: The Case of Estonia", *TRAMES: A Journal of the Humanities and Social Sciences*, 2, 19-39.

- Realo, A., Allik, J.** 1999. "A Cross-Cultural Study of Collectivism: A Comparison of American, Estonian, and Russian Students", *Journal of Social Psychology*, 39, 133-142.
- Rosengren, K.E.** 1997. "Culture in Society: Agency and Structure, Continuity and Change", in: M. Lauristin and P. Vihalemm (Eds.) *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu University Press. 9-24.
- Schwartz, S.H.** 1990. "Individualism-Collectivism: Critique and Proposed Refinements", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21, 139-157.
- Schwartz, S.H.** 1994. "Beyond individualism/collectivism: New cultural dimensions of values", in: U. Kim, H.C. Triandis, Ç. Kagitçibasi, S.-C. Choi & G. Yoon (Eds.) *Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications*. Sage, Thousand Oaks, CA. 85-119.
- Schwartz, S.H.** 1996. "Value Priorities and Behaviour: Applying a Theory of Integrated Value Systems", in: C. Seligman, J.M. Olson and M.P. Zanna (Eds.) *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*, 8. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ, Hove and London. 1-24.
- Strauss, A.L.** 1987. *Qualitative Analysis For Social Scientists*. Cambridge University Press.
- Triandis, H.C.** 1993. "Collectivism and Individualism as Cultural Syndromes", *Cross-Cultural Research*, 27, 155-180.
- Triandis, H.C., Bontempo, R., Villareal, M.J., Asai, M., Lucca, N.** 1988. "Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships", *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323-338.
- Vihalemm, T., Lauristin, M.** 1997. "Cultural Adjustment to the Changing Societal Environment: The Case of Russians in Estonia", in: M. Lauristin and P. Vihalemm (Eds.) *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu University Press. 279-297.
- Õispuu, S.** (toim). 1989. *Eesti ajalugu. 2. osa*. Valgus, Tallinn.